

INHOUD

VAN MONUMENTAAL BELANG 2

KORTE BERICHTEN 3

INTERNATIONAAL 4

RUIMTELIJKE INRICHTING 6

VANUIT DE REGIO'S 7

INTERIEUR 11

KENNIS 12

EVENEMENTEN 13

PUBLICATIES 14

Van Monumentendetector tot klimaatmeter

Tijdens de BouwRAI, die van 30 maart tot 2 april gehouden werd in Amsterdam, stond de stand van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg in het teken van de Wederopbouw. Dit thema werd door onze medewerkers en teamleden van het project Belvedere onder de aandacht gebracht van vooral vertegenwoordigers van woningbouwcoöperaties en die van gemeenteambtenaren, waarbij natuurlijk ook onze Wederopbouw-tentoonstelling *Lelijk is geen argument* naar voren kwam. Op pagina 3 van deze Nieuwsbrief kunt u lezen waar die de komende tijd te bezichtigen valt. Verder voeren de auteurs u in dit nummer weer langs allerlei interessante thema's binnen de monumentenzorg. Meteen al in de rubriek *Van monumentaal belang* staat een proef met digitale informatie centraal.

Monumentenzorg is een van de organisatoren achter deze zogeheten Monumentendetector, om mobiel informatie over monumenten en musea te ontsluiten. Via de site www.cultuurindebuurt.nl, die op 1 mei gereed is gekomen, kunt u meedoen aan de proef. Ook onze medewerkers zelf maken meer en meer gebruik van hedendaagse hulpmiddelen bij het uitoefenen van hun vak. Zo schrijft Marc Stappers op pagina 11 in de rubriek *Interieur* hoe wij digitale klimaatmeters inzetten bij onze advisering aangaande historische interieurs. Met deze Nieuwsbrief wordt, naast onze twee brochures *Vroeg-naoorlogse woonwijken* en *Graffiti op monumenten*, het programmaboekje rond de manifestatie *Het verhaal Zonnestraal* meegezonden. Hierin kunt u lezen over het debat dat Monumentenzorg op donderdag 13 mei organiseert in het prachtige, zojuist gerestaureerde topmonument van het Nieuwe Bouwen: Zonnestraal. En wilt u meer weten over Zonnestraal en andere monumentale zaken waar wij in 2003 aan hebben gewerkt, bestel dan ons Jaarverslag 2003, dat ook in mei verschijnt. Zie hiervoor de achterpagina. Op die manier bent u weer helemaal op de hoogte.

Benno van Tilburg

Unieke getijdewatermolen weer als nieuw

In Bergen op Zoom wordt momenteel een unieke getijdewatermolen hersteld. Maar niet elk onderdeel noodzaakt hier tot reconstructie, volgens de Rijksdienst. Tom van Eekelen van de gemeente Bergen op Zoom vertelt het verhaal van de molen, inclusief zijn grote geheim.

De voormalige getijdewatermolen in Bergen op Zoom is een voor Nederland unieke molen uit 1503, aangedreven door het getijdverschil in de Schelde-arm daar. Alleen in het Belgische Rupelmonde, iets ten zuiden van Antwerpen, is het gebouw van een vergelijkbare getijdewatermolen uit 1517 behouden. Elders in Nederland zijn slechts resten van dergelijke molens aanwezig, zoals in Middelburg uit circa 1550, in Goes en in Schiedam. Het pand in Bergen op Zoom was lang niet in gebruik en verkeert in een tamelijk slechte bouwtechnische staat. De jarenlange verwaarlozing heeft ertoe geleid dat de verdiepingvloeren onbetrouwbaar zijn en evenals de kap op het molengebouw deels zijn ingestort. De nieuwe eigenaar heeft de intentie het gebouw op verantwoorde wijze te herstellen en weer een functie te geven, en is begin 2003 dan ook begonnen met restaureren. Het behoud van een historisch gebouw wordt immers het beste gewaarborgd als het wordt gebruikt.

De poort van het woonhuis van de getijdewatermolen van Bergen op Zoom in de zomer van 2002 (foto RDMZ, Gerard Dukker)

De getijdewatermolen bestaat uit twee delen, namelijk het eenbeukige hoofdgebouw, dat het eigenlijke molenhuis vormt, en het tweebeukige woonhuis, dat aan de noordzijde daarop aansluit. Het rechthoekige molenhuis is momenteel voorzien van twee verdiepingvloeren en een zadeldak met drie schilden. Het woongebouw heeft eveneens twee verdiepingvloeren, maar een schilddak.

BOUWGESCHIEDENIS

De getijdewatermolen is gebouwd in opdracht van zowel de heer van Bergen op Zoom als het stadsbestuur. De Mechelse steenhandelaar en bouwmeester Anthonius I Keldermans had er een adviserend ontwerp voor gemaakt, op basis van een conceptplan van Anthonius de Wilde. Op 26 september 1503 om drie uur 's middags werd hij in gebruik genomen. Afbeeldingen uit het einde van de zeventiende eeuw tonen een versobering van het gebouw, waarschijnlijk veroorzaakt door verwerking en herstel. Van de trapgevels is een aantal treden verdwenen, waardoor zij gedeeltelijk tuitgevels zijn geworden. De eerste verdieping van het woonhuis is in die tijd ingrijpend gewijzigd door de vloer ervan juist boven de poort te leggen. De hoge begane grond werd daardoor aanzienlijk lager. Door middel van uitgehakte sleuven zijn de moerbalken van het hogere naar het lagere nieuwe niveau verplaatst. Tevens werd de borstwering verhoogd, zodat een tweede balklaag kon

De getijdewatermolen van Bergen op Zoom op een prent van B. Klotz uit 1671

worden aangebracht, waardoor een volwaardige tweede verdieping werd gecreëerd. Het eigendom van de molen is in 1795 uit handen genomen van de heer, inmiddels markies genoemd, en overgegaan in die van de Bataafse Republiek. In 1813 is hij geveild en door particulieren aangekocht. In zowel het molenhuis als het woonhuis werd toen een nieuwe structuur aangebracht. Het woonhuis kreeg in plaats van een zadeldak een schilddak, waarbij de trapgevels werden gesloopt. De zijbeuk werd opgetrokken tot de hoogte van de andere beuk. De kap is als het ware een kwartslag gedraaid en is een schilddak geworden. De nok liep nu evenwijdig met die van het molenhuis en in de constructie zijn eiken delen van de oude kap hergebruikt. De gevels zijn voorzien van een pleisterlaag van portlandcement en vermoedelijk wit geschilderd. In 1887 werd de molen geveild en eigendom van de gemeente. Toen verloor de molen ook zijn oorspronkelijke functie. In de zuidgevel werd de borstwering vernieuwd met strengperssteen, een machinaal vervaardigde baksteen. Hierin werden vier kleine vensteropeningen opgenomen, die de zolderverdieping verlichtten. Daarentegen zijn enkele vensters op de begane grond dicht gemetseld. Kort na 1921 werd de molen aan de westzijde ingekort, waarbij de huidige tuitgevel werd gebouwd. De getijdewatermolen staat sindsdien niet meer met een gevel in het water. Verder zijn in de twintigste eeuw de zoldervensters in de voorgevel dicht gemetseld, evenals een aantal andere gevelopeningen. Het woonhuis werd tot de jaren vijftig nog bewoond, waarna het leeg kwam te staan en snel in verval raakte door optrekkend en doorslaand vocht. Het molenhuis bleef in gebruik als magazijn voor Gemeentewerken. Onderhoud werd er echter niet gepleegd en ook dit deel raakte vervolgens sterk in verval. In 1999 zakte een gedeelte van het dak in. Doordat dit niet waarneembaar was vanaf de

openbare weg en doordat de verdiepingen niet meer werden gebruikt, bleef de schade lang onbekend. Pas toen er lekkages kwamen op de begane grond werd er poolshoogte genomen. De schade bleek aanzienlijk te zijn, maar er werd niets ondernomen om verder verval te voorkomen. In 2000 werd door de gemeenteraad besloten de molen te verkopen met de verplichting hem te restaureren.

GROOT GEHEIM

De nieuwe eigenaar H. Smeenk is zelf ambachtelijk restauratieaannemer. Hij wil de molen volledig restaureren en als restauratie-atelier met dienstwoning in gebruik nemen. Mooi is dat hij zijn eigen jonge werknemers als leerling bij deze restauratie betreft, om zo het vak te leren. Voordat het eigenlijke restauratiewerk kon worden opgepakt, werd in goed overleg tussen eigenaar, gemeente en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg besloten een bouwhistorisch onderzoek uit te laten voeren. Al snel werd duidelijk dat de molen een groot geheim verborgen hield. Hij was maar liefst 1 meter 10 onder de grond verdwenen! Dit verklaart dat hij op afbeeldingen uit het verleden veel groter lijkt dan nu. Vanwege wateroverlast is de vloer gewoon verschillende malen opgehoogd. De molen is tijdens het onderzoek rondom helemaal uitgegraven om de vele sporen nader te onderzoeken.

Architect J. Weyts heeft de situatie van 1503 als uitgangspunt genomen en voert op basis van bouwsporen en oude afbeeldingen een reconstructie uit. Hij neemt zo veel mogelijk sporen van recentere datum in acht, waarbij het jongste dateert uit 1805. De Rijksdienst constateerde dat bij het woonhuis geen sprake is van een functionele noodzaak voor reconstructie, en staat daarom niet achter dit onderdeel van het restauratieplan. Het initiatief tot restauratie wordt wel van harte ondersteund. In het voorjaar van 2003 is de reconstructie van start gegaan. Als eerste werd het molengebouw aangepakt. Een van de belangrijkste wijzigingen was het terugbrengen ervan naar zijn oorspronkelijke afmetingen. Dit betekende onder andere dat het weer op de kademuur werd gebouwd. Het inpassen van het molenwerk lijkt bij afwezigheid van bouwsporen niet aan de orde. Het woonhuis wordt momenteel gereconstrueerd en de totale oplevering is niet voor 2005 te verwachten. ●

Tom van Eekelen, Gemeente Bergen op Zoom, Sector Welstand, Archeologie en Monumentenzorg

Nauwkeurige klimaatmeters

Om de advisering aangaande historische interieurs te ondersteunen, gaan we tegenwoordig met klimaatmeters op pad.

Recent heeft de Rijksdienst voor de Monumentenzorg twee klimaatmeters aangeschaft. Met de handzame apparaatjes kunnen we vier grootheden meten: relatieve luchtvochtigheid, temperatuur, zichtbare straling en ultraviolette straling. De meters dienen ter ondersteuning van de advisering in de dagelijkse praktijk. Zo meten we bijvoorbeeld in een historisch interieur de hoeveelheid zichtbare en ultraviolette straling, om te zien of er maatregelen nodig zijn om schade aan lichtgevoelige materialen als textilia en schilderijen tegen te gaan die door die straling wordt veroorzaakt. Maar ook het controleren op zijn nauwkeurigheid van bijvoorbeeld een thermohygrograaf in een historisch orgel, behoort tot de mogelijkheden. Een te hoge of te lage relatieve luchtvochtigheid is namelijk vaak de oorzaak van veel schade in historische gebouwen.

Marc Stappers, klimaatdeskundige, 030 · 69 83 427

Klimaatmeters helpen bij het nemen van beslissingen over bijvoorbeeld lichtgevoelige objecten (foto auteur)

Brabantse interieurwachters rukken uit

Op proef heeft Monumentenwacht Noord-Brabant als eerste in Nederland een Interieurwacht geïnitieerd, die de staat van onderhoud en klimatologische omstandigheden van historische interieurs ver kent.

Binnen de Vlaamse monumentenzorg opereert al een aantal jaren een zogeheten Interieurwacht. In 1996 werden in Limburg en Oost-Vlaanderen inspectieteams van interieurwachters opgericht. In 2001 gebeurde dit ook in de provincie Antwerpen en in 2003 volgden de laatste twee provincies Vlaams-Brabant en West-Vlaanderen. De in totaal zeven interieurwachters zijn gespecialiseerd in het beheer en de conservering van de binnenzijde van gebouwen én van het roerend erfgoed. Naar analogie van dit Vlaamse model heeft Monumentenwacht Noord-Brabant - daartoe aangemoedigd door de provincie - als eerste in Nederland een proefproject Interieurwacht geïnitieerd. Dit project, dat loopt in de eerste helft van 2004, behelst een veldverkenning ten aanzien van de staat van onderhoud en klimatologische omstandigheden van historische interieurs in deze provincie, en de wijze waarop een Interieurwacht aan de instandhouding van de historisch waardevolle interieurs kan bijdragen. ●

Eloy Koldewij, coördinator interieurs, 030 · 69 83 373

Dries Kuijpers, Monumentenwacht Noord-Brabant, 0411 · 64 33 66